

І С Т И Н И

ГЕНРИК
СЕНКЕВИЧ

СЕЛІМ МІРЗА

Харків
«ФОЛІО»
2020

I

Це було весною під час франко-прусської війни. Белфорт був оточений пруссаками, а відділення вільних стрільців, у якому вже півроку служили ми разом з Селімом, другом моїх дитячих літ, діяло у їхньому тилу, б'ючись практично щодня, перехоплюючи посланців з депешами, нападаючи на конвої з їжею.

Це відділення було збором різного типу авантюристів, більшою частиною іноземців, людей схильних до грабежів, розбоїв і різноманітних зловживань, але при цьому вони були такими, що не надто цінували життя, не мали чого втрачати, наполовину здичавіли у постійних боях, а військове ремесло реалізували з інстинктом і захопленням диких тварин. Ми самі себе називали мисливцями за людьми, хоча й важко було сказати, хто в тій ситуації був мисливцем, хто здобиччю, бо й нас переслідували безустанно з усією німецькою наполегливістю і терпінням. Ми не давали ворогові спокою, але й самі його не знали ані вдень, ані вночі. Серед дня ми лежали зазвичай у чагарниках, лісах і виноградниках, а ночами, зокрема, якщо ніч була темною і дощовою, виходили на лови, підкрадались під самі пруські обози, викрадали людей на постах, нападали на патрулі, чатували на потяги по залізничних ровах чи виривали рейки, псували телеграф тощо.

Ніхто й ніколи, навіть і уряд Гамбетти, не знав, де ми, що робимо і куди підемо. Ми були відділенням неупорядкованим. Ми зовсім не отримували платні; їли найчастіше те, що здобули у прусаків, пили горілку пруських уланів, оточені з усіх боків — можна б сказати, зачинені навколо стіною гармат і багнетів, ми майже ніколи не розводили вогнищ: коли були змочені дощем — сушилися на сонці, коли мерзли — то грілися вогнем з карабінів.

— Ми живемо за коміром у прусаків, — казали наші солдати.

І справді, далеко позаду нас була Франція, яка боролася, утікала, були французькі міста, французький уряд, армія, однокоронний диктатор, маніфести, генерали у золотих мундирах, газети, військові госпіталі, запаси провіанту, але все це було за нами. Ближче були пруські підрозділи, баварські, саксонські, а ми посеред них. Не раз залізна рука якогось пруського генерала опускалася на нас обережно і тихо, як рука людини, що хоче вхопити набридливу комаху. Впіймавши момент, та рука падала нарешті, як блискавка, і хапала саме лиш повітря — ми були вже деінде. Часом під таку руку ми підставляли багнет, тоді її відсмикували зі скаженим криком.

Постійна війна, зради, пастки виробили у цих людях посправжньому вовчий інстинкт. Вони практично не потребували командування: діяли тихо, вправно, передбачливо; тоді, коли полювали на них, вони ні на мить не припиняли полювати самі, могли чигати цілими ночами і цілими ночами стримувати дихання, і цілими ночами напружували погляд в одному напрямку, з якого мала появитися здобич.

Постійно ризикуючи всім, вони вміли зберегти обережність kota. Не раз, коли ми лежали в чагарях, пруські підрозділи проходили так близько, що я інколи чув голоси офіцерів, але якщо підрозділ був надто сильний, то ми не робили жодного пострілу.

Полк солдатів, що йде у сонячних променях, кидає тінь.

— Ми завжди були певні, що ви ховаєтеся в нашій тіні, — сказав нам один полонений.

І справді, ми були прусською тінню.

Наші люди поволі втратили людські почуття; не можу сказати, щоб вони боролись задля Франції і за Францію, вони боролись, щоб боротись. Про Францію вони не дбали. Французьких солдатів з інших відділень чи з регулярної армії вони не терпіли майже так само, як пруссаків, а зневажали їх ще більше, ніж пруссаків. При зустрічах, котрі втім траплялися рідко, завжди доходило до сварок і бійок.

— Пруссаки повтікали б, якби побачили ваші обличчя, — говорили іноді наші солдати до інших, — але вони завше багать тільки ваші... штани.

Словом, було це відділення з кожного огляду особливим, але не було чисельним; зменшувалось безупинно як через постійні битви, так і через майже нелюдське знесилення. При цьому ще й доля поранених чи хворих з нашого відділення була страшною. Їх просто залишали у лісі. Раз, коли один чоловік через нервові виснаження упав і просив, щоб його добили, я чув, як йому сказали:

— Не хвилюйся, баранчику, вовки тебе тут знайдуть.

Нових кандидатів не вистачало, бо така служба не вабила, хоч, з іншого боку, давала велику надію на здобич. Годинників, грошей і перснів, знятих з трупів, наші люди мали стільки, що й не знали, що із цим робити. Але й не дбали про це. У карти грати було заборонено, купувати не було чого і де, ховати було не варто, бо кожен знав, що раніше чи пізніше загине.

Тож відділення щодня ставало все меншим; кандидатів не було ще й тому, що у ньому не можна було ні до чого дослужитись. Солдат мав у кишені смерть, а не булаву маршала. Уряд національної оборони у своїх бюлетенях про нас згадував дуже рідко.

— Вони про нас не знають, — говорив наш командир, який не терпів того уряду.

Одноокий диктатор все ж хотів нас бачити і прислав наказ до Ля Рошенора, нашого командира, щоб ми з'явилися у вказане місце, але Ля Рошенор не послухавсь наказу і, замість іти у вказане місце, пішов готувати чергову пастку.

— Якщо він хоче нас бачити, — сказав при цьому, — хай прилетить до нас на кулі, це він уміє.

Зрештою, на параді наше відділення виглядало б погано: люди були худі, чорні від диму, в подертих на шмаття мундирах, з очима, наповненими кров'ю; у деяких на головах були хустки, заплямовані засохлою сукровицею, не чесані, не миті, більш подібні до звірів, ніж до людей.

Я опинився у цьому відділенні випадково: мене до цього підговорив Селім. Коли розгорілась війна і коли ми обоє вибралися із Парижа, я хотів вступити у регулярну армію, але Селім сказав:

— Ходім до Ля Рошенора.

— А хто він такий?

— Він формує відділення стрільців.

— Ти його знаєш?

— Так.

Звідки він його знав, так ніколи мені й не сказав, а мої здогади з цього приводу не базуються ні на чому певному. Знаю, що ще до війни Селім, котрий мав чимало грошей, навіть більше, ніж міг витратити, скандалив у Парижі; я знав, що у нього був поєдинок з кимось, хто належав до французької аристократії, і що тричі вибив тому шпагу з рук, але деталей і прізвищ я точно не знав. Це були часи, коли ми з Селімом не були надто близькими. По-перше, тому, що він був багатим, по-друге, будь-що-будь, ділив нас спогад про Ганю. Правда, Селім повівся щодо Гані як людина честі, але я не міг все ж звільнитися від думки, що якби не він, то моя кохана Ганя не пройшла б через страшну хворобу, не одягла б сукню мона-

хині, що врешті, якби не він, я був би щасливим: у моїй душі не було б такої порожнечі, з якою я носився вже вісім років, і — навіть можливо — замість того, щоб валандатися за кордонами батьківщини, я б спокійно орав родинну ниву.

Урешті-решт, мені боліло ще й те, що тоді як я, котрий щодо Гані був менш винним, та все ж носився з сумом і певним докором совісті, Селім про неї зовсім забув. Прибувши в Париж, він віддався шумному, гарячковому життю того міста з усією пристрастю своєї східної натури. Селім ніколи і ні в чому не знав стриму. Його маєток, родове прізвище Мірзи-Давидовича, такої гордої шляхти, зрештою, його освіта, швидкість розуму, влучна дотепність, а насамкінець краса, успадкована від матері, давали йому всі підстави для розкоші у столиці світу. Його скрізь приймали і скрізь розважали. Ах, але ж насправді гарний це був хлопець, як артистична думка, з тими своїми ангельськими очима, що хапали прямо за серце, з головою, вартою долота скульптора, з видатним гнучким станом, із крилатою молодістю і багатством життя, настільки невичерпним, що, здавалося, скільки б він його не розкидав на всі боки, то ще більше його мав. А при цьому, він не був лише мужчиною-красенем у бульварному розумінні, як Париж звик визначати красу: але й в простому значенні, загальному. Все, починаючи від розуму, від того надміру життя, з яким він і сам не знав, що робити, і закінчуючи рисами обличчя, було в ньому оригінальним, небуденним. Для Парижа цей молодий татарин з рисами ангела, силою атлета, відвагою лева і з гербовим щитом рицаря був квітом незнаного кольору і запаху. Легко зрозуміти, як поруч із ним виглядали маркізи з-над Сени: їх шалене життя виснажувало, його — здавалось, що зміцнювало; вони були погаслими душами, як випалені лампи, він же був суцільним полум'ям; вони напружувались, а він не знав, що робити з життям; вони були розчарованими, він сам був чарівним, і все навколо було для нього чарівним.

ЗМІСТ

Селім Мірза	3
Через степи. Розповідь капітана Р.	79
Комедія з помилок. <i>Нарис з американського життя</i>	149